

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍŃ INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

TARIYXÍY HAQÍYQATLÍQ HÁM TUMARIS OBRAZÍ

Allamuratova Zuxra Maxsetbaevna,
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
docenti

Annotaciya. Bul teziste túrkiy xalıqlar ushın ortaǵ bolǵan qaharmanlıq ańızlar qatarında qaralatuǵın Tumaris patsha tuwralı tariyxıy jazbalar hám kórkem shıǵarmalarda berilgen Tumaris obrazın salıstırmalı úyreniwge qaratıladı. Sonday-aq Geradottıń «Tariyx» miynetindegi jazbalardıń tariyxıy haqqında da toqtalıp ótıledi.

Tayanış sózler, Geradot, massaget, motiv, ańız, saklar, tariyx, obraz.

Óziniń ataqlı «Tariyx» kitabın jazıw barısında Gerodot kóp jerlerdi aralaǵan, kóplegen adamlar menen ushırasadı delinedi dereklerde. Haqıyqatında da , ol usı kitabında negizinen antika zamanındaǵı grekler menen parsılardıń arasında bolǵan esapsız urıslardı, tariyxıy waqıyalardı bayanlaydı, sol waqıttaǵı patshalar menen wázirlerdiń ómirin, sonday-aq urıs ashıp júrgen ellerdiń salt-dástúrin, turmıstırishiligini sóz etedi. Ol ózinen burın ómir súrgen ǵayratkerlerdi ózleriniń olardıń adamı, áskeriy sayası hárketlerin bir-biri menen ara-qatnasıqların sıpatlaydı. Geradot tariyxıy derekter menen ǵana sheklenbeydi, ol ózine ushırasqan adamlardan, sonday-aq ayırım urıslarda (shabılıwlarında) qatnasqan láshkerlerden de hár qıylı ápsanalar, ańızlar jazıp aladı. Sonday ańızlardıń ishinde haqıyqatlıqqa tiykarlanǵan ańızlar menen birge qıyaly hádiyseler aralasıp keletuǵın ańız-ápsanalar ushırasadı. Usılardıń ishinde Tumaris patshamızǵa balanıslı qaraqalpaq ádebiyatı ushın júdá áhmiyetli orınǵa iye ańız bar. Bul ápiwayı ǵana ańız emes. Ol tariyxıy waqıyaǵa qurılǵan, ómirde bolǵan adamlardıń minez-qulqın, is-háreketlerin, urıs hámellerin haqıyqatlıqтан uzaqlaspaǵan halda súwretlengen haqıyqıy tariyxıy ańız túrindegi shıǵarma. Bul shıǵarmanıń taǵı bir ayrıqsha ózgesheligi-parsılardıń ádettegi grekler menen urısı emes, parsılardıń Ullı Dalanı mákan etken massagetler-saklar menen urısıwı. Bul waqıya biziń eramızǵa shekemgi 530-529-jıllarda bolǵan. Bul waqıyalar ańızda anıq kórsetilip, urıstıń qalay baslanıp, qalay alıp barılǵanlıǵı, qalay juwmaqlanǵanlıǵına shekem keń túrde ayılǵan.

Usı jerde Tumaris patsha tariyxıy tulǵa ma, yamasa basqasha ma? degen orınlı soraw tuwılıwı sósiz. Joqarıdaǵı tariyxıy pikirlerge qaraytuǵın bolsaq, ol haqıyqıy tariyxıy tulǵa sıpatında qarawımız kerek. Biz Tumaris obrazınıń beriliwin kórkem ádebiyat kóz-qarasınan qarastırırıwımız kerek boladı. Túrkiy xalıqlarda Tumaris ańızına baylanıslı izertlewler azı-kem bolsa da bar. Oǵan arnalǵan kórkem shıǵarmalarda belgili dárejede ushırasadı. Mısalı: qazaq ádebiyatında Bolat

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaqı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Jandarbekovtın «Saqtar» tariyxıy roman-dialogiyası bar. Onın birinshi kitabı «Tumaris» romanı, «Tumaris» tariyxıy draması saxnalastırılğan, «Tumaris» kinosı túsirilgen, ózbek ádebiyatında bolsa, Mirkarim Osimniń «Tumaris» qıssası, Xurshid Davronniń «Massagetler malikası va farslar podshohi» qosıǵı h.t.b. da bir qansha shıǵarmalar dóretilgen. Bul tema boyınsha qaraqalpaq ádebiyatında da bir qansha kórkem shıǵarmalardıń bar ekenligi maqtanıshlı. Bulardan: S.Bahadırovanıń «Tumaris» povesti, H.Ótemuratovanıń «Tumaris» romanı, I.Yusupovtın «Tumaris» poeması, G.Dáwletovanıń «Tumarisa ana» qosıqların aytıp ótsek boladı. Bul shıǵarmalarda Tumaris obrazınıń beriliwi hár bir shayır-jazıwshınıń sheberliginen kelip shıqqan halda ashıp beriwge háreket etilgeni kórinip turadı.

Gerodot jazbasındaqı syujet bir neshe motivten turatuǵınlıǵın kórsek boladı. Birinshi motiv: Kir patshanıń Tumariske «quda túsiw» ushın elshi jiberiwi. Yaǵnıy barlıq ańızlarda ushırasatuǵın «úyleniw» motivi. Ekinshi motiv sıpatında: Kirdiń «ayttırıp barıwı» sátsiz juwmaqlanadı. Usı sıyaqlı bir neshe motivlerge bólip úyrenilgenin kóriwimizge boladı. Endi usı motivlerdiń beriliwi túrkiy xalıqlar kórkem ádebiyatlarında qalay berilgen degen soraw tuwılıwı tábiyiy. Demek bul sorawǵa juwap tabıwımız ushın usı xalıqlardıń ádebiyatları menen tanısıp, olardı úyrenip shıǵıw búgingi kúnniń aktullıǵın belgilep beredi.

Qaraqalpaq ádebiyatında dóretilgen Tumaris obrazı boyınsha yaǵnıy H.Ótemuratovanıń «Tumaris» romanı (bul roman óz aldına kitap bolıp shıǵarıлмаǵan «Ámiwdárya» jurnalınıń 2006-2007-jıllarındaqı sanlarında berligen) boyınsha P.Nurjanovtın «Húrliman Ótemuratova-jazıwshı hám ádebiyat izertlewshisi» degen ilimiy maqalası bar. Bunda ilimpaz: H.Ótemuratova eń aldı menen sol dáwirge tán bolǵan qırǵın sawashlar menen basıp alıwshılıqtı, tonawshılıqtı, bir qáwim menen ekinshi qáwim ústinen ústemlik etiwge qushtarlıqtı hám taǵı basqa sıyaqlı qarama-qarsılıqlardı romannıń ádebiy konfliktine tiykar etip alınǵanı maqsetke muwapıq bolǵan» degen pikirlerdi bildirip ótedi. Bul jerde ilimpaz jazıwshınıń sol dáwir qaharmanlarınıń psixologiyalıq keshirmelerine dıqqat awdarıwdaqı sheberligin aytpaqshı bolǵan. Maqalada usı sıyaqlı jazıwshı sheberligi, dáwirge kóz-qaraslarınıń beriliwi, biz joqarıda aytıp ótken motivlerdiń romanda beriliwi jaǵdayları haqqında berligen mısallardı ilimiy kóz qarastan talqıǵa alıp ótedi.

Biz qaraqalpaq ádebiyatında massagetler patshası Tumaris haqqında sóz bolǵanda «S.Bahadırovanıń «Tumaris» povestine sholıw jasap ótiwdi maqset ettik. Bul kitap 2018-jılı baspadan shıǵarıлмаǵan. Kitap tiykarınan mazmunı boyınsha eki bólimnen turadı. 1) Tumaris povesti; 2) Povesttiń jazılıw tariyxı. Shıǵarmada

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIVDIN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

áyyemgi dúnya tariyxınan belgili xalqımızdın batır qızı Tumaristın obrazı, ol baslaǵan áyyemgi massagetlerdın batırlıǵı, watandı sırtqı dushpannan qorgaw, eldın tınıshlıǵın saqlaw, xalıqtın paraxat, abadan turmısta jasawı ushın qaharmanlıq gúresi sóz etiledi. Jazıwshı bul povestti jazaman dep hesh oylamaǵan. Álbette oǵan Gerodottın toǵız tomlıq “Tariyx” kitabı túrtki bolǵan.

Ol ózi Moskvada Lenin kitapxanasında doktorlıq dissertaciyasın jazıp atırǵan waqtında Kirdin gellesin alǵan Tumaris, olardı jazǵan Gerodot haqqında ilimpazlardın jazǵanları aldınan shıǵa bergen. Hám de S.Bahadirova bul maǵlıwmatlardın barlıǵı bizlerdın ata-babalarımızǵa tiyisli bolǵanlıqtan oǵan qayırılmay kete almaǵan. S.Bahadirova Tumaris povestindegi Tumaris obrazın “Qırq qız” dástanındaǵı batır qız Gúlayım obrazının prototipi dep esaplaǵan. Hayallardıń atın áskeriy uran etip? jawǵa atlanǵan ata-babamnın ruwxı menin usı povestti jazıwıma siltegen shıǵar degen oyda bolıp, usı povestti jazıp baslaǵanlıǵın kitapta aytıp ótedi. Bizler bul jerde tek ǵana bul tariyxıy kitaptın jazılıwı hám jazıwshıǵa túrtki bolǵan jaǵdaylar haqqında ǵana toqaldıq.

Demek, joqarıdaǵı ilimpazlardın pikirlerinen, ádebiyatlarda dóretilip atırǵan kórkem shıǵarmalardı úyreniw barısında bul temanın keleshekte izertelewdi talap etetuǵın tema ekenligin kóriwimizge boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Gerodot. Istoriya v devyati knigax. / Geradot- Leningrad: Nauka, 1972. -600s.
2. P.Nurjanov «Ádebiyat haqqına oylar» Maqalalar. Nókis, «Bilim» 2023.
3. S.Bahadirova «Tumaris» Tashkent «Navruz» baspası, 2018.